

Axel Holvoet

Retas veiksmožodinio įrėminimo (*verb-framed*)
tipas lietuvių kalboje

Seminaras pas skandinavistus

2021-10-08

(atnaujintas variantas 2023)

Perviršio veiksmožodžiai

- *Lietuvių kalbos gramatika* (LKG 1976, 176) mini nedidelę V + V_{INF} tipo konstrukcijų grupę, žyminčią „netinkamai atliekamą veiksmą, jo perviršį“.
- Dauguma šių konstrukcijų paliudyta tarmėse, bet kelios iš jų vartojamos ir bendrinėje kalboje.

... grįždamas užsuko pas kaimyną, **padaugino išgerti** degtinės.

*Tamsta per anksti užbaigė švęsti Šventes, tad ir **paankstinai ateiti** į autobusą.* (Šaltinis, sausio 14, 1939)

Dvi konstrukcijos

- LKG minėtos konstrukcijos vartojamos šalia alternatyvių konstrukcijų, kuriose „perviršis“ išreikštasrieveiksmiu arba kvantifikatoriumi prie vardažodinio objekto:
padaugino įdėti druskos – *įdėjo per daug druskos*
paankstinai ateiti – *atėjai per anksti*
- Šią priešpriešą pamėginsiu paaiškinti remdamasis Leonardo Talmy'o įvykių integracijos (*event conflation*, *event integration*) tipologija.

„Perviršio veiksmazodžių“ sąrašas pagal LKG

- mažas dydis arba kiekis: *pamažinti, numażinti*
- didelis dydis arba kiekis: *padauginti, nudauginti, padidinti, nudidinti*
- ilgis: *nuilginti, pailginti, nutrumpinti, patrumpinti*
- gylis: *nugilinti, pagilinti*
- aukštis: *nuaukštinti, paaukštinti*
- plotis: *nusiaurinti*
- tankis: *nutankinti, patankinti, nuretinti, paretinti*
- atstumas: *paartinti, paartinti, patolinti, nutolinti*
- lokalizacija laike: *paankstinti, pavėlinti (pavėluoti)*

Pavyzdžiai

***Pagreitino** iš lovos atsikelti po ligai ir vėl atkrito. (LKŽ, Salamiestis)*

*Vieną obelę **pažėminau** sodint. (LKŽ, Ramygala)*

*Čebatus **nudidino** pasiūt – nosys riečiasi. (LKŽ, Ėriškiai)*

***Nuañkstino** sukošt alų, ir sudraskė bačkas. (LKŽ, Surviliškis)*

***Paaukštino** langus iškirsti. (LKG)*

*Tik **nepaartink** prie krašto padėt, kad nenuvirstų. (LKŽ, Kupiškis)*

Veikslas

- Visi šios grupės veiksmazodžiai turi priešdėlius *nu-* arba *pa-*.
- Vadinasi, jie iš principo yra perfektyvinio (įvykio) veikslo. Paprastai ir bendratis yra perfektyvinio (įvykio) veikslo.
- Yra ir (nedaug) imperfektyvinių bendračių pavyzdžių:
*Paaukštino vežimą **kraut**.* (LKŽ, Joniškėlis)
- Kartais ir perviršio veiksmazodis vartojamas be priešdėlio. Šalia *paankstinti* paliudytas ir imperfektyvinis veiksmazodis *ankstinti*:
*Kam taip **añkstini** sėti žirnius?*
(LKŽ iš neišspausdintos Juškos žodyno dalies)

Talmy'o įvykių integracijos tipologija

- Leonardo Talmy'o įvykių integracijos teorija pradžioje buvo suformuluota slinkties situacijų kodavimo skirtumams paaiškinti, po to buvo apibendrinta.
- Slinkties situacijas sudaro skirtingi elementai:
 - **slinkties būdas** (*manner of motion*): *eiti, joti, kristi...*
 - **slinkties takas** (*path of motion*):
- Šie elementai gali būti suvokiami kaip skirtingi (daliniai) įvykiai, kurie gali būti ir atskirai koduojami:

Patekau į Vilnių. (slinkties būdas lieka nepatikslintas)
Turi daug vaikščioti. (slinkties takas lieka nepatikslintas)

Talmy'o įvykių integracijos tipologija

- Viename sakinyje abu situacijos elementai (įvykiai) gali būti išreikšti kartu (integruoti):

Paukštis į-skrido į kambarį.

slinkties
takas

slinkties
būdas

- Skirtingose kalbose tai vyksta skirtingais būdais.
- Šie skirtumai sudaro Talmy'o įvykių integracijos teorijos pagrindą. Ji suvokiama kaip leksinė tipologija, nes skirtumus lemia tai, kas gali būti užkoduota veiksmazodžio šaknyje:

entered the room (slinkties takas)

į-žengė į kambarį (slinkties būdas)

Talmy'o įvykių integracijos tipologija

- Kontrastą iliustruoja anglų ir ispanų kalbų pavyzdžiai:

<i>The bottle</i>	<i>floated</i>	<i>into the cave.</i>
	būdas	takas
<i>La botella</i>	<i>entró en la cueva</i>	<i>flotando.</i>
	takas	būdas

- Talmy šį skirtumą apibūdina kaip įrėminančio įvykio (*framing event*) kodavimo skirtumą.
- Įrėminantis įvykis – tai kognityviai iškilesnis būsenos pokyčio įvykis, kuris yra visos situacijos esmingiausias elementas.

Veiksmazodinis ir satelitinis įrėminimas

- Kai įrėminantį įvykį perteikia veiksmazodžio šaknis, konstrukcijai būdingas veiksmazodinis įrėminimas (**verb-framed**):

salió *cojeando* *de* *la* *habitación*
exit.PST šlubuodamas iš DEF kambarys
takas

- Kai įrėminantį įvykį perteikia satelitas, konstrukcijai būdingas satelitinis įrėminimas kadravims (**satellite-framed**):

he *limped* *out of the room*
būdas takas

Satelitas gali būti adverbialinė frazė, bet ir priešdėlis:

iš-bėg-o *iš kambario*
takas-būdas

Ne tik slinkties konstrukcijos

- Slinkties raiškos tipologiją galima apibendrinti įrėminančiu įvykiu laikant būsenos pokyčio įvykį (*change-of-state event*):

<i>I</i>	<i>kicked</i>	<i>the door</i>	<i>shut.</i>
	būdas		takas
<i>Cerré</i>	<i>la puerta</i>	<i>de una patada.</i>	
uždariau	duris	kojos spyriu	
takas		būdas	

- Čia būsenos pakeitimas gali būti suvokiamas kaip takas (*incremental path*) nuo pradinės būsenos (durys yra atdaros) prie naujos būsenos (durys yra uždaros).

Tipologija, bet kokia?

- Kalbėdamas apie tipologiją, Talmy turi omenyje, kad kalbos turi polinkį arba vienam, arba kitam įrėminimo tipui.
- Kalbos su satelitiniu įrėminimu: senoji graikų, lotynų, germanų, kinų, finų...
- Kalbos su veiksmažodiniu įrėminimu: romanų, naujoji graikų, japonų, semitų, tiurkų...
- Tačiau kalbos šiuo požiūriu nebūtinai yra nuoseklios.

Tipologija, bet kokia?

- Pvz., anglų kalboje satelitinis įrėminimas taikomas žymint ir slinktį erdvėje, ir prie rezultato (būsenos pakeitimo) vedantį taką:
*took the dog **out***
*squeezed the hat **flat***
- Lietuvių kalba čia ne visai nuosekli:
*varo mus **lauk**, eik **vidun***
*suplojo kepurę (*suspaudė kepurę **plokščią**)*
- „Talmy’s typological classification applies to individual complex event types within a language, not to languages as a whole“
(Croft et al., 2010)

Lietuvių kalba Talmy'o tipologijoje

- Turint omenyje nenuoseklumus, greičiausiai galima procentais išreikšti atskirų kalbų polinkį satelitiniam arba veiksmožodiniam įrėminimui.
- Lietuvių kalbai erdvinės slinkties sferoje būdingas satelitinis įrėminimas, bet kitose srityse šis polinkis nėra labai ryškus.
- „Perviršio konstrukcija“ yra veiksmožodinio įrėminimo pavyzdys. Bet kaip galima suformuluoti šios konstrukcijos vietą Talmy'o tipologijoje?

Proceso laiko kontūras

- Perviršio konstrukcijų vietą Talmy'o tipologijoje padeda suprasti kitas tipas – fazinės konstrukcijos, pvz. *baigė rašyti*.
- Šiose konstrukcijose fazinė reikšmė, pvz., inkrementinio proceso galinio taško pasiekimas, gali būti išreikšta pagrindiniame (faziniame) veiksmažodyje arba satelite:

<i>Terminé</i>	<i>de</i>	<i>escribir</i>	<i>la</i>	<i>carta.</i>
baigti.PST.1SG	PREP	rašyti.INF	DEF	laišką

takas

<i>Ich</i>	<i>habe</i>	<i>den</i>	<i>Brief</i>	<i>fertig-geschrieben.</i>
aš	turiu	DEF	laišką	gatavą-parašęs
			<i>takas</i>	

‘Baigiau rašyti laišką.’

(Lietuvių kalba čia turi veiksmažodinį įrėminimą!)

Proceso laiko kontūras

- Čia vienas inkrementinis takas uždėtas ant kito. Proceso laiko kontūras (*temporal contour*) sudaro foną, kuriame veikiamas (kuriamas) objektas – kaip trajektorius arba figūra – atlieka inkrementinį kelią nuo proceso pradinio prie jo galinio taško.

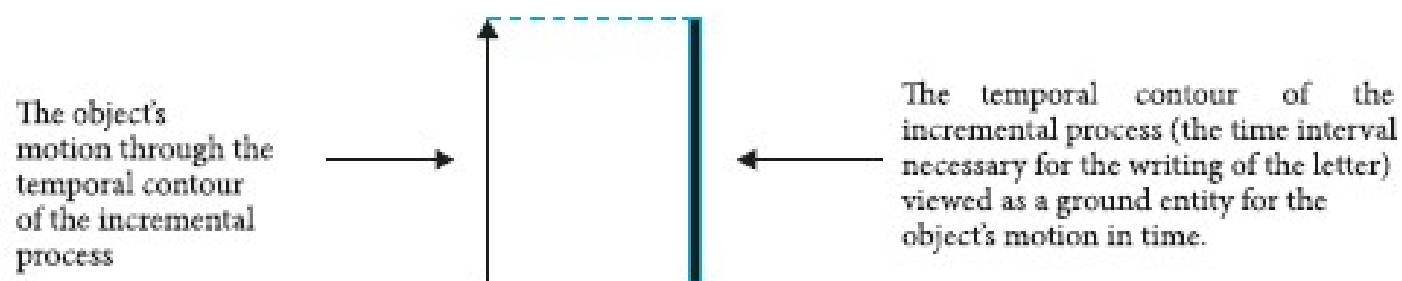

Figure 1. Spatial contouring according to Talmy: *Finished writing the letter*

Kiti „kontūravimo“ atvejai

- Mintis, kad vienas sakinyje išreikštas inkrementinis takas gali sudaryti foną kitam inkrementiniam takui, leidžia paaiškinti ir „perviršio“ konstrukcijų skirtumus.
- „Bazinį“ inkrementinį taką sudaro inkrementinis procesas, pvz. *iškirto langus*. Tarkime, kad šis procesas veda prie „norminių langų“ sukūrimo – jie turėtų turėti tinkamas įvairių parametru reikšmes: dydį, aukštį, plotį...
- Objektas, judėdamas inkrementinio proceso sudarytu taku, turėtų artėti prie norminės visų parametru reikšmės. Tačiau jis gali šią reikšmę ne tik pasiekti, bet ir perviršyti.

Takas prie norminės parametro reikšmės

- Tai, kad perviršio veiksmazodžiai yra (iš principo) įvykio veikslo, rodo, kad perviršio reikšmė šiuo atveju konceptualizuojama kaip takas prie nenorminės parametro reikšmės.

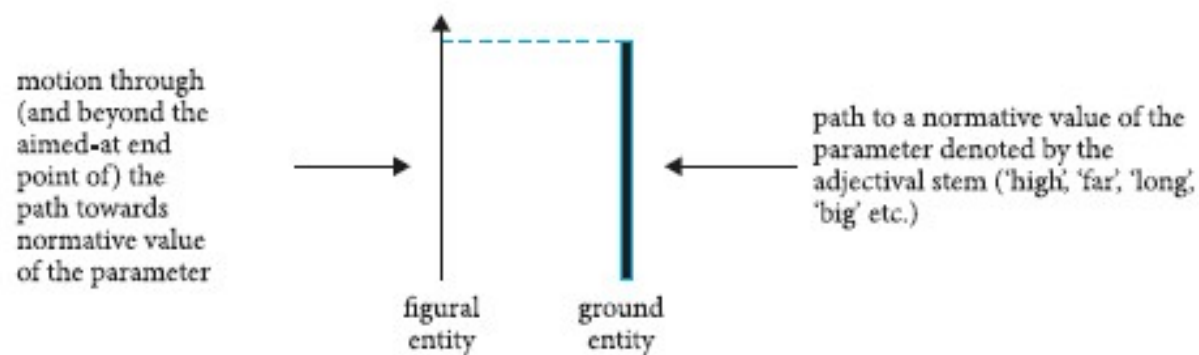

Figure 2. Path conceptualization of excessive degree: *Knitted the gloves too big*

Paralelės

- Kadangi lietuviška perviršio konstrukcija priklauso veiksmožodinio įrėminimo konstrukcijoms, galima tikėtis rasti atitikmenų tose kalbose, kurios turi polinkį veiksmožodiniam įrėminimui.
- Taip yra, pvz., plg. pavyzdį iš biblijinės hebrajų kalbos (Gen. 27.20)

<i>Mâ-zzê</i>	<i>mihartā</i>	<i>li-mšō'</i>	<i>bən-î</i>
ką-štai	greit-KAUZ.PRF.2SG.M	PREP-rasti.INF	sūnus-1SG

‘Kaipgi, mano sūnau, taip greitai suradai?’

- Lietuvių *pagreitinti* turi perviršio reikšmę, kurios neturi hebrajų veiksmožodis, tačiau skirtumai kyla iš pragmatinių veiksmų. Hebrajų *mihartā* reiškia nusistebėjimą netikėtu (nenorminiu) veiksmo greičiu; perviršis gali būti kita, pragmatiškai nulemta, šios netikėtos reikšmės interpretacija.

Paralelės

- Japonų kalboje veiksmazodis *sugiru* (kuris kartu su kitais veiksmazodiniais kamienais sudaro sudurtinius veiksmazodžius) žymi judėjimą „pro šalį“ (plg. anglų *pass*) arba perviršį – vadinasi, perviršis čia taip pat konceptualizuojamas kaip inkrementinis takas:

Basu wa basutei o hashiri-sugi-ta.
autobusas TOP stotelė OBJ bėgti-PASS-PST
‘Autobusas pravažiavo autobuso stotelę.’

Shio wo ire-sugi-ta.
druska OBJ įdėti-PASS-PST
‘Įdėjau per daug druskos.’

Lietuviška „perviršio konstrukcija“

- Lietuviškos perviršio konstrukcijos kilmė nėra aiški. Jos neturi nei artimai gimininga latvių kalba, nei slavų kalbos.
- Ši konstrukcija yra tipologiškai labai įdomi, bet liko beveik nepastebėta, iš dalies turbūt todėl, kad ji senstelėjusi ir būdinga labiau tarmėms.
- Talmy'o tipologija davė pradžią intensyviems tipologiniams ir taip pat psicholingvistiniams tyrimams (ar skirtingas įrėminimas atspindi kitokių situacijų suvokimą skirtingų kalbų vartotojų kalbiniame mąstyme?), tačiau tyrimai susitelkę ypač į erdvinės slinkties sritį – kiti Talmy'o tipologijos aspektai dar nepakankamai ištirti, kaip rodo lietuviškos perviršio konstrukcijos pavyzdys.

Literatūra

- Talmy, Leonard. 1985. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In Timothy Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 3: *Grammatical Categories and the Lexicon*, 36–149. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William, Jóhanna Barðdal, Willem Hollmann, Violeta Sotirova & Chiaki Taoka. 2010. Revising Talmy's typological classification of complex event constructions. In Hans C. Boas (ed.), *Contrastive Studies in Construction Grammar*, 210–236. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cal.10.09cro>
- Holvoet, Axel. 2023. A hitherto unnoticed verb-framed construction in Lithuanian and the typology of event conflation, *Studies in Language* 47.3 (2023), 571–598. <https://doi.org/10.1075/sl.21082.hol>